

روش‌های ترکیبی پژوهش^۱

■ دکتر نجلا حریری^۲

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

چکیده

سودمندی هر دو رویکرد کمی و کیفی پژوهش در تحقیقات علوم اجتماعی، اجرای پژوهش با ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی را نیز به‌عنوان شیوه‌ای کارآمد در مطالعات علوم انسانی و اجتماعی مطرح کرده است. پژوهش ترکیبی به‌عنوان تحقیقی تعریف می‌شود که طی آن پژوهشگر با استفاده از هر دو رویکرد کیفی و کمی در یک پژوهش یا برنامه مطالعاتی واحد، داده‌ها را گردآوری و تحلیل کرده، یافته‌ها را یکپارچه می‌کند و استنتاج‌ها و تفسیرهای خود را ارائه می‌دهد. این مقاله ضمن توضیح مختصر روش‌های ترکیبی و تاریخچه آن، به نقاط قوت و ضعف رویکردهای سه‌گانه پژوهش می‌پردازد و با ذکر پیشینه‌ای مختصر از به‌کارگیری رویکرد ترکیبی در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی، ترکیب رویکردها در مراحل مختلف پژوهش را مطرح می‌کند.

کلیدواژه‌ها: روش پژوهش، پژوهش ترکیبی، پژوهش کمی و پژوهش کیفی.

مقدمه

علوم انسانی و اجتماعی، سرشتی راهبردی و برنامه‌ریز دارند و با فراهم‌کردن امکان شناخت انسان و جامعه، به یک تعبیر، شالوده و سنگ‌بنای تحولات سایر علوم نیز محسوب می‌شوند. نیروی محرکه تحقیق و تفحص در تمام علوم انسان‌ها هستند و اجتماع انسانی است که به کشف مجهولات در حوزه علوم طبیعی و علوم پایه معنا می‌دهد. در متن همین جامعه است که تحولات علوم تجربی شکل می‌گیرند و بستر بهره‌گیری از دستاوردهای تمام علوم نیز جامعه و انسان است. تأکید بر اهمیت پژوهش در حوزه علوم انسانی و اجتماعی نیز از همین ویژگی شاخص سرچشمه می‌گیرد و از همین روست که تفحص درباره مسائل انسان و جامعه، کاربست تمام ترفندهای پژوهشی را طلب می‌کند.

پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی از دیرباز تکیه بر فنون رایج در علوم طبیعی داشته است. علوم انسانی و اجتماعی طی قرون گذشته با تلاش برای وحدت رویه پژوهشی با علوم طبیعی در تکاپوی این بوده است که با استفاده از روش‌های پژوهش مبتنی بر اثبات‌گرایی و رسیدن به اصول و قوانین تعمیم‌پذیر درباره انسان و جامعه، قدم بر جای پای علوم طبیعی گذاشته، با به‌کارگیری شیوه‌های تحقیق در علوم طبیعی، کسوت علم را بر قامت خود برانزده‌تر کند. چندگاهی است که تأکید صاحب‌نظران بر سرشت متفاوت علوم انسانی و اجتماعی، موجب تردیدهایی جدی در به‌کارگیری مطلق رویکردهای پژوهشی علوم طبیعی در حوزه علوم انسانی و اجتماعی شده است و رویکردهای کیفی پژوهش، محصول همین تردیدهاست. نکته حائز اهمیت در این میان این است که استقبال هیجان‌آمیز پژوهشگران علوم انسانی و

اجتماعی از فنون کیفی پژوهش، نافی کارآمدی روش‌های کمی در پژوهش‌های مربوط به انسان و اجتماع نیست. هر دو رویکرد کمی و کیفی پژوهش در روشن‌کردن مجهولات و حل مسائل انسان و جامعه نقش روشن‌نگر خود را ایفا می‌کنند و صرف‌نظر کردن از یکی به نفع دیگری حاصلی جز محدودکردن شیوه‌های کشف حقیقت نخواهد داشت. تأکید بر سودمندی هر دو رویکرد کمی و کیفی پژوهش سبب شده است که اجرای پژوهش با ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی نیز به‌عنوان شیوه‌ای کارآمد در حوزه علوم انسانی و اجتماعی مطرح شود.

پژوهش ترکیبی

پژوهش ترکیبی در نگاه کلی، مفهوم استفاده از روش‌های چندگانه در گردآوری و تحلیل داده‌ها را می‌رساند، اما در متون و منابع روش تحقیق، مفهوم رایج و مشخص این اصطلاح عبارت از ترکیب رویکردهای کمی و کیفی پژوهش در یک تحقیق واحد است. پژوهش ترکیبی، تحقیقی تعریف می‌شود که طی آن پژوهشگر با استفاده از هر دو رویکرد یا روش کیفی و کمی در یک پژوهش یا برنامه مطالعاتی واحد، داده‌ها را گردآوری و تحلیل کرده، یافته‌ها را یکپارچه می‌کند و استنتاج‌ها و تفسیرهای خود را ارائه می‌دهد.

ترکیب این رویکردها و شکل‌گیری یک رویکرد نوظهور پژوهشی به بیست سال گذشته برمی‌گردد (کرسول و گارت^۳، ۲۰۰۸، ص ۳۲۳). به‌نظر می‌رسد استفاده‌فزاینده‌ای که از این رویکرد در پژوهش‌های رشته‌های مختلف به عمل می‌آید، در دهه‌های آینده با کم‌رنگ‌کردن بحث و جدل دیرپای اثبات‌گرایان و طبیعت‌گرایان، راه آشتی را برای این دو رویکرد پژوهش هموار سازد. در بیش از یک

پژوهش ترکیبی در نگاه کلی، مفهوم استفاده از روش‌های چندگانه در گردآوری و تحلیل داده‌ها را می‌رساند، اما در متون و منابع روش تحقیق، مفهوم رایج و مشخص این اصطلاح عبارت از ترکیب رویکردهای کمی و کیفی پژوهش در یک تحقیق واحد است

و کیفی با عنوان پژوهش چندروشی^{۱۰} تألیف کردند. در همان سال دومین کتاب را در زمینه روش‌های ترکیبی یک متخصص مدیریت سازمانی به نام الن بریمن^{۱۱} از انگلستان با عنوان کمیت و کیفیت در پژوهش اجتماعی^{۱۲} تألیف کرد. همچنین در سال ۱۹۸۸ مقاله‌ای در این زمینه از سوی جنیفر گرین^{۱۳} و همکارانش از دانشگاه کرنل در نشست سالانه انجمن ارزشیابی آمریکای^{۱۴} در نیواورلئان لوئیزیانا ارائه شد و در سال ۱۹۸۹ در مجله ارزشیابی آموزشی و تحلیل خطمشی^{۱۵} به چاپ رسید. هم‌زمان با این نخستین نوشته‌ها، روش‌های ترکیبی پژوهش نیز در کنار روش‌های کمی و کیفی، به مثابه رویکرد مستقلی برای اجرای پژوهش، مطرح شد. در حال حاضر اهمیت و جایگاه رویکرد ترکیبی در حوزه روش‌های تحقیق رو به افزایش است، به گونه‌ای که انتشارات سیج^{۱۶} که کتاب‌های بسیار متعددی درباره پژوهش کیفی منتشر کرده است، مجله روش‌های ترکیبی پژوهش^{۱۷} را منتشر می‌کند. این فصلنامه به‌طور اختصاصی به انتشار مقالات علمی با موضوع روش‌های ترکیبی پژوهش می‌پردازد.

قرن گذشته برخی از نظریه‌پردازان مکاتب فکری اثبات‌گرا و تفسیرگرا در تقابل با یکدیگر و در نگاه یک‌قطبی به روش‌های کشف حقیقت، به بحث در برتری رویکرد کمی یا کیفی پرداخته‌اند. پیدایی روش‌های ترکیبی در اجرای پژوهش، در واقع موج سوم است که هدف آن پیوند میان رویکردهای کمی و کیفی و بهره‌گیری از کارایی و سودمندی هر دو رویکرد در حل یک مسئله پژوهشی واحد است. در واقع نیز مشابهت‌های بنیادی رویکردهای کمی و کیفی بر تفاوت‌های پارادایمی این دو رویکرد پیشی می‌گیرد. هدف غایی پژوهشگران استفاده‌کننده از هر دو رویکرد، حل مسائل انسان و جامعه است و برای تحقق این هدف، با مطالعه‌ای روشمند به گردآوری داده‌ها می‌پردازند، داده‌ها را تحلیل و چرایی یافته‌ها را تفسیر می‌کنند و طی این فرایند تمام تمهیدات لازم را برای حفظ اعتبار و پایایی طرح پژوهشی خود به‌کار می‌گیرند. این مشابهت بنیادی می‌تواند اساس آشتی‌پذیری دو رویکرد بوده، استفاده توأم از آنها را در اجرای پژوهش به‌خوبی توجیه کند.

تاریخچه

هرچند که پژوهش با روش‌های ترکیبی در دو دهه گذشته، به‌عنوان یک رویکرد پژوهشی مستقل، مطرح شده است، آغاز بحث درباره سودمندی آن به دهه ۱۹۸۰ برمی‌گردد. البته پیش از این تاریخ نیز نویسندگانی مانند جیک^۴ (۱۹۷۹) و ریچارد و کوک^۵ (۱۹۷۹) به اهمیت گردآوری توأم، و سودمندی ترکیب داده‌های کمی و کیفی اشاره داشتند. چنانکه کرسول و گارت (۲۰۰۸، ص ۳۲۳) اشاره می‌کنند، در دهه ۱۹۸۰ پژوهشگران متعددی در نقاط مختلف جهان به‌صورت مستقل، مفهوم روش‌های ترکیبی پژوهش را مطرح کردند. در سال ۱۹۸۸ در ایالات متحده، دو پژوهشگر در رشته جامعه‌شناسی به‌نام‌های جان برور^۶ در کالج ترینتی در کانکتیکات^۷ و البرت هانت^۸ در دانشگاه نورث وسترن^۹ اولین کتاب را در زمینه ترکیب روش‌های کمی

نقاط قوت و ضعف هریک از رویکردهای سه‌گانه پژوهش

پژوهش کمی، کیفی و ترکیبی علاوه بر دارا بودن برخی از ویژگی‌های مشترک، دارای نقاط قوت و ضعف ویژه‌ای نیز هستند که لازم است پژوهشگران برای استفاده مناسب از هریک از رویکردها و شناخت کامل رویکرد ترکیبی، آگاهی دقیقی از این نقاط قوت و ضعف داشته باشند. مهم‌ترین ویژگی‌ها و نقاط قوت و ضعف هریک از سه رویکرد پژوهشی (کمی، کیفی و ترکیبی) چنانکه جانسون و انوگبوزی (۲۰۰۴) مطرح می‌کنند، به‌شرح زیر است.

نقاط قوت پژوهش کمی

- آزمون و اعتباریابی نظریه‌های موجود درباره چگونگی (و تاحدی چرایی) ظهور پدیده‌ها؛

**احتمال دارد پژوهشگر از توجه به
چگونگی ظهور پدیده غافل شود
و تنها به آزمون نظریه یا فرضیه
متمرکز شود که اصطلاحاً سوگیری
تأیید خوانده می‌شود**

نقاط ضعف پژوهش کمی

- احتمال دارد پژوهشگر از توجه به چگونگی ظهور پدیده غافل شود و تنها به آزمون نظریه یا فرضیه متمرکز شود که اصطلاحاً سوگیری تأیید^{۱۸} خوانده می‌شود؛
- دانش تولیدشده ممکن است انتزاعی تر و کلی تر از آن باشد که بتواند به طور مستقیم با موقعیت‌ها و زمینه‌های خاص یا تک تک افراد انطباق یابد.

نقاط قوت پژوهش کیفی

- داده‌ها براساس مقوله‌های معنایی منشأگرفته از خود شرکت کنندگان در پژوهش گردآوری می‌شود؛
- مطالعه تعداد اندکی از موارد (یک نمونه کوچک) به صورت عمیق، می‌تواند سودمند باشد؛
- این روش در توصیف پدیده‌های پیچیده مفید واقع می‌شود؛
- درباره تک تک موارد تحت مطالعه، اطلاعات عمیقی به دست می‌دهد؛
- قادر به مقایسه‌ها و تحلیل‌های دقیق بین موردی^{۱۹} است؛
- توانایی ادراک و توصیف تجارب شخصی افراد از پدیده مورد نظر را دارد (یعنی دیدگاه اندرونی^{۲۰})؛
- می‌تواند پدیده‌ها را به همان صورتی که در زمینه ویژه و اختصاصی خود قرار دارند، با جزئیات کامل تشریح کند؛
- پژوهشگر می‌تواند عوامل زمینه‌ای و محیطی مرتبط با پدیده مورد نظر را شناسایی کند؛
- پژوهشگر قادر به مطالعه فرایندهای پویا (یعنی ثبت فرایندهای متوالی و تغییرات) است؛
- از طریق روش نظریه زمینه‌ای^{۲۱} پژوهشگر می‌تواند به طور استقرایی به تشکیل نظریه‌های آزمایشی و در عین حال توضیحی درباره پدیده‌ها بپردازد؛

- پژوهش کیفی می‌تواند مشخص کند که شرکت کنندگان در پژوهش چگونه سازه‌ها (مانند احترام به خود، بهره هوشی و ...) را تفسیر می‌کنند؛
- داده‌ها معمولاً در محیط‌های طبیعی گردآوری می‌شوند؛
- رویکردهای کیفی در موقعیت‌ها و شرایط محلی و موردی قابلیت پاسخ‌گویی خوبی دارند؛
- داده‌های کیفی حاصل از مقوله‌ها و کلمات شرکت کنندگان، در کشف چرایی و چگونگی ظهور پدیده‌ها کارایی خوبی دارند؛
- پژوهشگران کیفی در مقابل تغییراتی که در جریان اجرای پژوهش (به ویژه در حین کار میدانی گسترده) روی می‌دهد، حساس هستند و ممکن است تمرکز مطالعه را با توجه به این تغییرات، به مسیر دیگری بکشانند؛
- پژوهشگر می‌تواند برای اینکه یک پدیده را به صورت زنده و ملموس به خوانندگان گزارش پژوهش نشان دهد، از توصیف یک مورد شاخص و مهم استفاده کند؛
- می‌تواند علل یک رویداد ویژه را مطالعه و تعیین کند.

نقاط ضعف پژوهش کیفی

- دانش تولیدشده ممکن است به افراد یا محیط‌های دیگر تعمیم نیابد

- آزمون فرضیه‌هایی که پیش از گردآوری داده‌ها تنظیم می‌شوند؛
- تعمیم یافته‌های پژوهش در صورتی که داده‌ها از نمونه‌هایی با حجم مناسب گردآوری شده باشند؛
- تعمیم یافته‌ها زمانی که در جامعه‌های متعدد دیگری تکرار شده باشند؛
- کارایی در به دست آوردن داده‌هایی که امکان پیش‌بینی‌های کمی را فراهم می‌کنند؛
- این امکان که پژوهشگر طرح تحقیق را به گونه‌ای تنظیم کند که اثرات تداخلی متغیرها را حذف، و روابط علت و معلولی را به طور مطمئن تری بررسی کند؛
- سرعت نسبی گردآوری اطلاعات در برخی از روش‌های کمی مانند مصاحبه تلفنی؛
- فراهم‌آوری داده‌های دقیق، کمی و عددی؛
- تحلیل نسبتاً سریع داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای آماری؛
- استقلال نسبی نتایج پژوهش از پژوهشگر مثلاً نتیجه‌گیری براساس معنادار بودن آماری؛
- باورپذیری بیشتر از سوی تصمیم‌گیرندگان مانند مدیران، سیاستمداران و سرمایه‌گذاران طرح‌های پژوهشی؛
- کارایی در مطالعه تعداد کثیری از افراد.

طرح‌ریزی پژوهش ترکیبی

در ترکیب پژوهش کمی و کیفی گزینه‌های متفاوتی برای تنظیم طرح پژوهش وجود دارد. طرح‌ریزی این نوع پژوهش، تصمیماتی دربارهٔ چگونگی ترکیب اجزای کمی و کیفی پژوهش مانند ترتیبی بودن یا هم‌زمان بودن دو رویکرد و نقش هریک از رویکردها (مانند نقش توضیحی، تأییدی یا اکتشافی) را مطرح می‌کند. هر ترکیبی از تصمیمات فوق، طرح پژوهشی ویژه‌ای را شکل می‌دهد. برخی از پژوهشگران انواع طرح‌های ترکیبی را مطرح کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به گرین، کاراسلی و گراهام (۱۹۸۹) اشاره کرد. این پژوهشگران نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی را براساس هدف ترکیب به مقوله‌های زیر تقسیم کرده‌اند:

- بررسی از زوایای مختلف^{۲۲} (مثلث‌سازی): به دنبال تأیید، مطابقت یا ناهم‌خوانی نتایج حاصل از روش‌های متفاوت است؛
 - تکمیل^{۲۳}: هدف این ترکیب روشن کردن، توضیح دقیق‌تر و تجسم نتایج یک روش با استفاده از نتایج روش دیگر است؛
 - اجرا و پیشبرد^{۲۴} پژوهش: از نتایج یک روش برای کمک به اجرا یا رهنمود پیشبرد روش دیگر استفاده می‌کند که این می‌تواند شامل رهنمود برای تصمیمات مربوط به نمونه‌گیری و اجرا و نیز اندازه‌گیری باشد؛

- آغاز^{۲۵}: به دنبال کشف تضادها، تعارض‌ها و دیدگاه‌های جدید و پرسش‌ها یا نتایج یک روش، در قالب پرسش‌ها یا نتایج روش دیگر است؛

- گسترش^{۲۶}: در جست‌وجوی گسترش وسعت و دامنهٔ بررسی از طریق به‌کارگیری روش‌های متفاوت پژوهش برای اجزای مختلف تحقیق است.

روش‌های ترکیبی پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی

پژوهش‌هایی که به بررسی روش‌های بکاررفته در تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی پرداخته‌اند، اگر مستقیماً نیز اشاره‌ای به استفاده از روش‌های پژوهش ترکیبی^{۲۷} نداشته‌اند، استفاده از روش‌های چندگانه در پژوهش‌های کتابداری را گزارش کرده‌اند. بنا به گزارش کیس^{۲۸} (۱۹۹۸) از بین ۳۴ پایان‌نامه در حال اجرا تا ژوئن ۱۹۹۸، ۱۴ پژوهش رویکرد کمی، ۱۶ پژوهش رویکرد کیفی و ۱۴ پژوهش رویکرد ترکیبی داشته‌اند. فیهان، گراگ و هیونر^{۲۹} (۱۹۸۷) مقالات پژوهشی کتابداری و اطلاع‌رسانی منتشرشده در سال ۱۹۸۴ را بررسی کردند. یافته‌ها نشان داد که ۱۴/۶ درصد پژوهش‌ها بیش از یک روش را در تحقیق خود به‌کار برده‌اند. جولین و دوگان^{۳۰} (۲۰۰۰) با بررسی ۴۳۹ مقاله منتشرشده در زمینهٔ رفتارهای اطلاع‌یابی در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰، رشد استفاده از روش‌های متفاوت برای بررسی از زوایای مختلف را گزارش کردند. در مطالعه‌ای که مک کین و دیگران (۲۰۰۲) دربارهٔ پژوهش‌های رفتار اطلاع‌یابی انجام دادند، رشد استفاده از روش‌های چندگانه تأیید شد. به گزارش این پژوهش، ۵۵ درصد از ۲۴۷ مقاله موردبررسی، از روش‌های چندگانه، و ۱۵ درصد از مقالات از ترکیب رویکردهای کمی و کیفی در اجرای پژوهش استفاده کرده‌اند. پژوهش فیدل (۲۰۰۸) که بر روی ۴۶۵ مقاله منتشرشده در چهار مجله معتبر کتابداری و اطلاع‌رسانی در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۶ صورت گرفت، نشان داد که از بین هشتاد مقاله

(یعنی یافته‌ها ممکن است خاص تعداد نسبتاً اندک افراد شرکت‌کننده در پژوهش باشند)؛

- در این نوع پژوهش، پیش‌بینی‌های کمی دشوار است؛
 - آزمون فرضیه‌ها و نظریه‌ها دشوار است؛
 - ممکن است از دیدگاه مدیران و سرمایه‌گذاران طرح‌های پژوهشی این نوع پژوهش کمتر قابل اعتماد باشد؛
 - گردآوری داده‌ها در پژوهش کیفی در مقایسه با پژوهش کمی عموماً زمان بیشتری می‌طلبد؛
 - تحلیل داده‌ها غالباً زمان‌بر است؛
 - نتایج پژوهش می‌تواند با سهولت بیشتری تحت تأثیر سوگیری‌های شخصی و خصوصیات فردی پژوهشگر قرار گیرد.

نقاط قوت پژوهش ترکیبی

- از کلمات، تصاویر و روایات می‌توان برای معنابخشیدن بیشتر به اعداد استفاده کرد؛
 - اعداد می‌توانند بر دقت کلمات، تصاویر و روایات بیفزایند؛
 - این نوع پژوهش می‌تواند نقاط قوت پژوهش کمی و کیفی را یکجا داشته باشد؛

- پژوهشگر می‌تواند یک نظریهٔ زمینه‌ای را ارائه و آزمون کند؛
 - می‌تواند پرسش‌های پژوهشی با طیف وسیع‌تر و کامل‌تری را پاسخ بدهد، زیرا پژوهشگر خود را به یک رویکرد پژوهش واحد محدود نکرده است؛

- پژوهشگر می‌تواند از طریق به‌کارگیری هر دو رویکرد کمی و کیفی در یک پژوهش، از نقاط قوت یک روش برای غلبه بر نقاط ضعف روش دیگر استفاده کند؛

- پژوهشگر می‌تواند به‌واسطهٔ هم‌خوانی و هم‌گرایی یافته‌ها، شواهد قوی‌تری برای نتیجه‌گیری‌های خود فراهم آورد؛
 - می‌تواند موجب ایجاد بینش و ادراک افزوده‌ای شود که احتمال دارد در صورت استفاده از یک روش واحد به‌دست نیاید؛
 - می‌تواند در افزایش تعمیم‌پذیری نتایج کارآیی داشته باشد؛
 - استفادهٔ توأم از پژوهش کیفی و کمی دانش کامل‌تری ایجاد می‌کند که به‌لحاظ نظری و عملی، روشنگری بیشتری دارد.

نقاط ضعف پژوهش ترکیبی

- اجرای پژوهش کمی و کیفی، به‌ویژه اگر دو یا چند رویکرد به‌طور هم‌زمان مورد استفاده قرار گیرد، می‌تواند برای یک پژوهشگر دشوار باشد و استفاده از یک گروه پژوهشی را ایجاب کند؛

- پژوهشگر باید هر دو روش و رویکرد را بیاموزد و درک درستی از نحوهٔ ترکیب مناسب آنها داشته باشد؛

- بنیادگرایان در حوزهٔ روش‌شناسی تأکید بر این دارند که فرد باید همواره در چارچوب یکی از پارادایم‌های کمی یا کیفی پژوهش کار کند؛

- روش ترکیبی هزینه و زمان بیشتری طلب می‌کند؛
 - برخی از جزئیات پژوهش ترکیبی هنوز نیاز به بررسی و کار بیشتری از سوی متخصصان روش‌شناسی پژوهش دارد (مسائلی مانند ترکیب پارادایم‌ها، تحلیل داده‌های کمی به‌صورت کیفی، و تفسیر نتایج مغایر و متضاد).

اجرای پژوهش کمی و کیفی، به‌ویژه اگر دو یا چند رویکرد به‌طور هم‌زمان مورد استفاده قرار گیرد، می‌تواند برای یک پژوهشگر دشوار باشد و استفاده از یک گروه پژوهشی را ایجاب کند

پژوهش کمی، کیفی و ترکیبی علاوه بر دارا بودن برخی از ویژگی‌های مشترک، دارای نقاط قوت و ضعف ویژه‌ای نیز هستند که لازم است پژوهشگران برای استفاده مناسب از هر یک از رویکردها و شناخت کامل رویکرد ترکیبی، آگاهی دقیقی از این نقاط قوت و ضعف داشته باشند

یک نظام اطلاعاتی یا ارتقای نظام موجود را برنامه‌ریزی می‌کند. در این پژوهش‌ها، پژوهشگران از تحلیل کیفی رفتارهای کاوش، برای گردآوری اطلاعات لازم برای طراحی نظام جدید استفاده کرده‌اند. زمانی که نظام جدید آماده آزمایش شد، از روش‌های تجربی و تحلیل‌های آماری برای ارزیابی کیفیت آن استفاده شده است. در تحقیق فیدل (۲۰۰۸) این نوع ترکیب در ۱۴ درصد مقالات به کار رفته بود.

۳. گردآوری داده‌ها. در این ترکیب، پژوهشگران درباره شرکت‌کنندگان بالقوه پژوهش، داده‌های آماری گردآوری کرده، از این داده‌ها برای روشن کردن فرایند گردآوری کیفی داده‌ها استفاده کرده‌اند. داده‌های آماری به این تصمیم‌گیری‌ها کمک کرده که چه کسانی در پژوهش شرکت کنند، در هر مصاحبه به چه موضوع‌هایی تأکید شود و پرسش‌های مصاحبه‌ها چگونه فرمول‌بندی شوند (در پژوهش یادشده نه درصد از مقالات یعنی دو مقاله، ترکیب را در این مرحله انجام داده بودند).

۴. بررسی از زوایای مختلف یا مثلث‌سازی. در این ترکیب، پژوهشگران داده‌هایی برای تحلیل کمی فراهم کرده‌اند تا اعتبار و صحت یافته‌های حاصل از تحلیل‌های کیفی را موردسنجش قرار دهند. این شیوه اگرچه در پژوهش ترکیبی روش آشنایی محسوب می‌شود در مقالات موردبررسی فیدل (۲۰۰۸) فقط در سه مقاله (۱۴ درصد) به کار رفته بود.

۵. تفسیر. رایج‌ترین ترکیب در پژوهش‌های کتابداری، ترکیب رویکرد کمی و کیفی در مرحله تفسیر یافته‌ها بود (ده مقاله معادل ۴۵ درصد). در این ترکیب، پژوهشگران از یافته‌های تحلیل‌های کیفی برای پشتیبانی از تفسیرهای نتایج کمی و توضیح یا حل ابهامات استفاده کرده‌اند. در مقالات موردبررسی، زمانی که ترکیب در مرحله تفسیر صورت گرفته، رویکردهای کیفی و کمی برای پشتیبانی از

پژوهشی که روش‌های چندگانه داشتند، ۳۹ مورد از هر دو روش کمی و کیفی استفاده کرده‌اند. از آنجا که روش ترکیبی پژوهش، مستلزم ترکیب و یکپارچگی دو رویکرد کمی و کیفی است، تمام پژوهش‌هایی که روش‌های چندگانه داشتند، در این مقوله قرار نمی‌گرفتند. در بررسی دقیق‌تر این مقالات مشخص شد که از بین آنها، در ۲۲ مقاله، روش‌های کمی و کیفی به صورت ترکیبی به کار رفته‌اند. متداول‌ترین روش ترکیب، استفاده از تحلیل کیفی برای پشتیبانی از یک تحقیق به روش کمی بود. این شیوه ترکیب در ۱۱ مقاله (پنجاه درصد مقالات) به کار رفته بود. فقط در چهار مقاله (۱۸ درصد) روش غالب پژوهش، کیفی بود و روش کمی به پشتیبانی از آن مورد استفاده قرار گرفته بود. در هفت مقاله (۳۲ درصد) نیز رویکردهای کمی و کیفی در شرایط مساوی یکدیگر را تکمیل و پشتیبانی می‌کردند.

فیدل (۲۰۰۸) در پژوهش یادشده با بررسی دقیق‌تر مقالات به بررسی این امر پرداخت که ترکیب روش‌ها در چه مرحله‌ای از تحقیق صورت گرفته است. مرحله‌ای از پژوهش که ترکیب در آن صورت می‌گیرد نوع ترکیب را نیز نشان می‌دهد. فیدل (۲۰۰۸) مراحل را که ترکیب در آن صورت گرفته در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در پنج مقوله به شرح زیر تشریح کرده است.

۱. کشف متغیرها. این ترکیب در واقع در مرحله طرح‌ریزی پژوهش صورت گرفته است. در این پژوهش‌ها پژوهشگر از تحلیل کیفی برای روشن کردن عوامل مرتبط با پدیده مورد مطالعه استفاده کرده و برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق از تحلیل‌های آماری بر روی عوامل و متغیرها بهره گرفته است. یکی از رایج‌ترین ترکیب‌ها در مقالات مورد مطالعه فیدل از این نوع بوده است (در نه مقاله یعنی ۴۱ درصد پژوهش‌ها).

۲. طراحی سیستم. نوع دیگر پژوهش ترکیبی که در مرحله طرح‌ریزی تحقیق انجام شده، زمانی است که پژوهشگر طراحی

28. Kim
29. Feehan, Gragg, and Havener
30. Julien and Duggan

یکدیگر به کاررفته‌اند و این نوع ترکیب به صورت ضعیف و غیرنظاممند و بدون توجیه و بیان انگیزه استفاده از آن، صورت گرفته است.

نتیجه‌گیری

روش ترکیبی پژوهش، به عنوان رویکرد سوم در کنار رویکردهای کمی و کیفی در پژوهش‌های علوم اجتماعی، کاربرد فزاینده‌ای یافته است. در کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز با توجه به ماهیت بین‌رشته‌ای آن و طیف گسترده زمینه‌های پژوهشی، بهره‌گیری از نقاط قوت هر دو رویکرد کمی و کیفی در اجرای پژوهش می‌تواند آثار مثبتی در ارتقای کیفیت یافته‌ها و تفسیرات داشته باشد. چنانکه پیشتر اشاره شد، مواردی از استفاده از این رویکرد جدید در پژوهش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در متون و منابع مشاهده می‌شود. لازم است پژوهشگران کتابداری و اطلاع‌رسانی با در نظر گرفتن ویژگی‌ها و نقاط قوت و ضعف هر یک از رویکردهای سه‌گانه پژوهش، با توجه به زمینه موضوعی مورد تحقیق، رویکرد مورداستفاده خود را انتخاب کنند و در صورتی که استفاده از رویکرد ترکیبی، سودمندی بالقوه‌ای را نوید بدهد، به کارگیری این رویکرد کارآمد را نیز در انتخاب‌های روش‌شناختی خود مدنظر قرار دهند.

پی‌نوشت‌ها:

- Mixed Methods Research
- nadjlahariri@hotmail.com
- Creswell and Garrett
- Jick
- Reichardt and Cook
- Brewer and Hunter
- Connecticut
- Hunter
- Northwestern University
- Multimethod research: A synthesis of styles
- Bryman
- Quantity and quality in social research
- Greene
- American evaluation association
- Educational Evaluation and Policy Analysis
- SAGE
- Journal of Mixed Methods Research (JMMR)
- Confirmation bias
- Cross-case
- Insider's viewpoint
- Grounded theory
- Triangulation
- Complementarily
- Development
- Initiation
- Expansion
- Mixed Methods Research (MMR)

مآخذ:

- Brewer, J. A and Hunter, A. (1989). Multimethod research: A synthesis of styles. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Bryman, A. (1988). Quantity and quality in social research. London: Routledge.
- Creswell, J. W. and Garrett, A. (2008). The movement of mixed methods research and the role of educators, South African Journal of Education, 28, 321-333.
- Feehan, Patricia E., Gragg, Lee W., and Havener, Michael W. (1987). Library and information science research: An analysis of the 1984 journal literature, Library & Information Science Research, 9, 173-185
- Fidel, Raya. (1993). Qualitative methods in information retrieval research, Library & Information Science Research, 15, 219-247.
- Fidel, Raya. (2008). Are we there yet?: Mixed methods research in library and information science. Library & Information Science Research, 30, 265-272.
- Greene J.C., Caracelli V.J. and Graham W.F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. Educational Evaluation and Policy Analysis, 11:255-274.
- Jick T.D. (1979). Mixing qualitative and quantitative methods: Triangulation in action, Administrative Science Quarterly, VOL. 24:602-611.
- Johnson, R. B. and Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed Methods Research: Research Paradigm Whose Time Has Come. Educational Researcher, vol. 33 (7): 14-26.
- Julien, H., and Duggan, L. (2000). A longitudinal analysis of the information needs and uses literature. Library and Information Science Research, 22,291-309.
- Kim, Mary. (1998). Doctoral dissertations in progress, Journal of Education for Library & Information Science, 39, 343-351.
- McKechnie, L. E. F., Baker, L., Greenwood, M., and Julien, H. (2002). Research methods trend in human information literature. New Review of Information Behavior Research, 2002,113-125.
- Reichardt C.S. & Cook T.D. (1979). Beyond qualitative versus quantitative methods. In: Cook TD & Reichardt CS (eds). Qualitative and quantitative methods in evaluation research. Beverly Hills, CA: Sage.

روش ترکیبی پژوهش،
به عنوان رویکرد سوم
در کنار رویکردهای
کمی و کیفی در
پژوهش‌های علوم
اجتماعی، کاربرد
فزاینده‌ای یافته است